

O.ÁBDIRAXMANOV – ESSE JANRÍNÍN SHEBERI

Allamuratova Kamila Jańabaevna

Qaraqalpaq mámleketlik universiteti 2-kurs magistrantı

Annotaciya: Maqolada qoraqalpaq yozuvchisi bolgan O.Abduraxmonovning ijodidagi esse janrining rivojlanish xususiyatlari haqida aytiladi. Aynisa, yozuvchining ekologik muammolarni yoritib beruvchi esselari haqida fikrlar bildirilgan. Yozuvchining esse yozichdagi mahorati haqida ham aytiladi.

Kalit so'zlar: Esse, sintez, peyzaj, ekologiya mavzusi, obraz.

Аннотация: В статье рассказывается об особенностях развития жанра очерка в творчестве каракалпакского писателя О. Абдурахманова. Таким образом выражаются мнения об очерках писателя, проливающих свет на экологические проблемы. Это также говорит о мастерстве писателя в написании эссе.

Ключевые слова: Эссе, синтез, пейзаж, тема экологии, образ.

Abstract: The article tells about the features of the development of the essay genre in the work of O. Abdurakhmanov, a Karakalpak writer. In this way, opinions are expressed about the writer's essays that shed light on environmental issues. It also tells about the writer's skill in essay writing.

Key words: Essay, synthesis, landscape, theme of ecology, image.

Kórkem ádebiyat – kórkem sóz óneri. Sırtqı dúnyanı, jámiyetti, turmıstı obrazlar arqalı tanıwdıń bir túri. Jazıwshı hám shayırlar óz shıǵarmaları arqalı turmıslıq hám jámiyetlik waqıyalardı, máselelerdi, adam xarakterin sol qálpinde emes, kórkemlep ashıp beredi. Prezidentimiz Sh.Mirziyoevtiń “Ádebiyat xalıqtıń júregi, ol eldiń mánawiyatın kórsetedi. Búgingi quramalı zamanda adamlar qálbine jol tabıw, olardı iygilikli maqsetlerge ilhamlandırıwda ádebiyattıń tásirshen kúshinen paydalanıw kerek” - dep atap kórsetedi.

Kórkem shıǵarmanıń orayında insan obrazı turadı. Rus ilimpazı I.A.Timofeevtiń aytqanınday: "Obraz bul – yadıy toqıma járdeminde jaratılǵan hám estetikalıq qádir-qımbatqa iye. Ol insaniyat ómiriniń ulıwmalasqan hám konkret kórinisi bolıp esaplanadı". Yaǵnıy, jazıwshı qanday usıdan paydalanıp shıǵarma dóretpesin, onıń tiykarında adam turmısı, táǵdiri bayanlanadı. Ushı adamlar olardıń táǵdirleri, turmıslıq hám jámiyetlik mashqalaları arqalı óz maqsetin jetkerip beredi. Ane usınday insan turmısın, jámiyetlik turmıstı, insan hám tábiyat arasındaqı baylanıslardı óz shıǵarmalarında sáwlelendirip beretuǵın jazıwshılardıń biri O.Ábdiraxmanov.

Peyzaj (fr.el, mákan). Kórkem shıǵarmalarda peyzajlıq súwretlewler de áhmiyetli. Ol (peyzaj) tábiyat kórinislerin beriw arqalı waqıyanıń bolatuǵın ornı menen tanıstıradı. Bunnan basqa da, peyzaj shıǵarmada qaharman obrazın jaratıwda kómekshi xızmet atqarıp keledi. Ádebiyatshı alım, ilimpaz Y.Solijonov "Tábiyat kórinisi berilmegen birde-bir shıǵarmanı ushıratıw qıyın. Sonıń ushın da epikalıq shıǵarmalarda tábiyat kórinisi súwretlenip atırǵan waqıya menen hádiyselerge baylanıslı yamasa kerisinshe de kórinisi múmkin. Bunday jaǵday kóbirek shıǵarmaǵa tańlap alınǵan qaharmanıń ishki kewil xoshlıǵına baylanıslı kelip shıǵadı. Eger de personajdıń keypiyatı kóterińki bolsa qara tın appaq, suwıq kún ıssı, kórinisinde sáwlelenedi. Yamasa kerisinshe jaǵdayda júz beriwı múmkin"- dep jazadı. Ilimpaz aytqanınday, tábiyat kórinisi ushıraspaytuǵın kórkem shıǵarma bolmaytuǵın sekilli. Jazıwshınıń shıǵarmaları insan hám tábiyat penen tıǵız baylanısta.

Ádebiyat aylawında anıǵıraǵı, óz shıǵarmalarında keskin problemalardı kóterip shıǵatuǵın jazıwshılardıń biri O.Ábdiraxmanov qaraqalpaq ádebiyatına ótken ásirdeń 70-jıllarında kirip keldi. Jazıwshı óziniń kishi kólemlı gúrrińleri, satiralıq shıǵarmaları menen keń oqıwshılar jámaátine tanıla basladı. Onıń "Bir muhabbat tariyxı", "Ázázúl", "Ógizdiń miyi", "Soqırshak", "Botinka" hám basqada gúrrińleri, "Bosaǵa" romanı, "Ójet" komediyası" bizge málim. Sonday-aq, ol T.Qayıpbergenovtan keyin qaraqalpaq ádebiyatında esse janrın rawajlandırǵan jazıwshı sıpatında da belgili. Usı orında esse janrına toqtalıp ótetuǵın bolsaq, ilimpazlar janrǵa tómendegishe táriyp beredi. Esse – avtordıń óz pikirlerin, oyların, kópshilikke bildiriw tilegine sáykes keletuǵın, qanday da jámiyetlik kózqaraslarǵa qozǵaw salatıwın janr. Publicist "Aralım - dártim meniń", "Sayǵaqlardıń kóshpeli táǵdiri", "Mırzanıń izi" esselerin, "Ústirt Ústirtǵoy" ocherkin keń jámiyetshilikke usındı. Jazıwshınıń derlik kópshilik shıǵarmalarında ózi jasap turǵan dáwirdeń problemaları sóz etiledi. O.Ábdiraxmanovtıń esseleriniń kópshiligi Aral temasına, ekologiyalıq mashqalaǵa tiyisli. Onıń usı temada jazılǵan shıǵarmalarında tábiyat máselesi ruwxıylıq ólshemlerinen, ulıwma insaniylyq kózqaraslardan sáwlelendiriledi. Máselen, "Aralım-dártim meniń", "Sayǵaqlardıń kóshpeli táǵdiri", "Ústirt Ústirtǵoy" esseleri menen ocherki xalıqtıń turmısı, flora hám faunası ayanıshlı jaǵdayǵa kelip qalǵan Aral máselesi, sıyaqlı ekologiyalıq mashqalalarǵa arnalǵan. Avtor "Aralım-dártim meniń" shıǵarmasın dóretiwde kóp izlengen. "Bay material, anıq ilimiy faktler toplaǵan hám usı dáwirdeń talabına say kórkemlik bere alǵan". Aral teńiziniń qurıp, shań-tozańlar hawaǵa kóteriliwiniń aqıbetinde túrli awır jaǵdaylarǵa alıp

keletuǵın keselliklerdiń kóbeyip baratırǵanın kórsetip, bul jerde turaqlı jasap kiyatırǵan xalıqtıń awhalı jazıwshını túpsiz oyǵa saladı,tolǵandıradı, túrli gúzelislerge saladı. Sonday-aq, essenıń "Awırıtın jasırǵan" bóliminde jazıwshı respublikamızda ekologiyalıq mashqalanıń óz kulminaciyasına jetkenligin kórsetedi." - Bizin mákemedede tek ayıpker adamlardı ǵana Qaraqalpaqstanǵa komandirovka menen jazalaydı... — dedi baslıq, - endigiden bilay tártipsizlerge eskertiw, sógis berip, jumıstan shıǵarıp ta otirmaymız. Qaraqalpaqstanǵa komandirovkaǵa jiberemiz" [Әбдірахманов О., 2009, -56]. Shıǵarmada avtorın Tashkentli dostı menen bolǵan sáwbeti házil emes, bálkim, Qaraqalpaqstandaǵı jaǵdaydıń áyne haqıyqat ekenligin dálilleydi. Ilimpaz J.Xoshniyazov avtorın bul essesiniń áhmiyeti tuwralı: "Araldan kóterilgen shań-tozańǵa búrkenip, duzinin tatın jalap jazılǵan shıǵarma-tuwılǵan jerge, Watanǵa bolǵan janashılıqtıń jańǵırığı. Onı usınday dárejede tásirsheń hám oyshań etip basqa bir orında, basqa bir xalıq wákiliniń jazıwı múmkin emes" [Хoшниязов Ж., 2014, -3-4] -degen pikirlerin aytadı. Bunnan essede avtor obrazınıń problemanı ashıwdaǵı xızmeti óz aldına ekenligin ańlaymız.

O.Ábdiraxmanovtıń jáne bir qunlı shıǵarmalarınń biri 2006-jılı "Ámiwdárya" jurnalında járiyalanǵan "Sayǵaqlardıń kóshpeli táǵdiri" essesi boldı. Jazıwshı shıǵarmada Ústirt tegisligindegi ekologiyalıq jaǵdaydı sóz etedi. Essede jazıwshı óz ishki keshirmelerin, tolǵanısların bildiredi. Ol jerdegi jániwarlardıń awhalına qıynaladı. Ásirese, sol jerdi mákanlaǵan sayǵaqlardıń táǵdirin ayaydı, olardıń azayıp baratırǵanın, bunıń sebeplerin, kimler ayıpker ekenligin aytıp ótedi hám bunıń aldın alıw kerekligin eskertedi. Sonday-aq, "avtorın ekologiya máshqalasına arnalǵan esselerinde folklorın úlgileri, tariyxıy, ilimiy faktler menen sheber birigip(sintezlenip) qollanıladı" [Сағидуллаева Ж., 2020,-69].

Jazıwshı O.Ábdiraxmanovtıń "Aralım – arım meniń" essesindegi mına qatarlarda peyzajlıq súwretlewlerge ayqın elesileledi: "Ushan teńizdiń jaǵasınan jılıslap baratırǵan aq kemeni kórgeńiz bar ma? Jaqın adamınızdı alıs saparga aq kemege mingizip, xoshlasqanda júreklerde qanday ayralıq sezimleri buwırqanadı? Kemeniń súlderı teńizdiń jiyegine sińip ketkenshe qol bilǵap, jaǵıstan jiljigın kelmeydi-aw, sirá... Al, jáne bir kóz aldınızǵa keltiriń; aq keme jagadan jılıslamay, ornına ushan teńizdiń ózi jaǵısın jetim qaldırıp, kóz aldında tartılıp, ǵayıp boldı. Aq keme shayqatılıp, silkinip, awıńqırap barıp, appaq qumǵa shóǵıp qaldı. Jaǵaǵa bir shıǵıp qalǵan kemege qaytıp suwǵa túsiw nesip etpeydi. Teńizdiń nızamı qatań. Bul kórinisler mázi qıyalparazlıqtıń nátiyjesi emes, bul meniń Aralımınń basına túskem sawda, kókiiregin emirene emip turgan eki nárestesinen birden ayırılǵan anaday kózleri jawtańlap, kósilip jatır jarıqlıq", – degen qatarlarda ushan teńizdiń kórinisi kóz aldımızda elesleydi [O.Ábdiraxmanov, 2023, -30].

Jazıwshı "Mirzanıń izi" essesinde ótken ásirdeń 80-jıllarında Qaraqalpaqstan aymaǵında dáslep dárwish bolıp, sońınan "ekstrassens" likti talap etip adamlardı aldap pulların alǵan kisiniń is-háreketleri sóz etiledi. Bul arqalı ánsat ómirde kúsewshilerdiń kún-kórisi, qılmısları hám aqır sońındaǵı táǵdiri kórsetip beriledi. Jazıwshı bul shıǵarmada anıq maǵlıwmatlar beredi. Esseni dóretiwde kóp faktler jıyınanǵanlıǵı seziledi. Bul esse tek júz bergen hádiyseni jetkerip qoymastan, tárbiyalıq áhmiyetke de iye. Perzent tárbiyasına, onıń kelesheğine itibarsız bolmaw kerekligin ańlatadı. Bul Mirzanıń hám Abaydıń balalıqtaǵı obrazların beriw arqalı túsindiriledi.Bul obrazlar arqalı jazıwshı kitap oqıwshısına bala tárbiyasınıń hárbir insanǵa úlken juwapkershilik júkleytuǵınlıǵın da ańlatpaqshı boladı.Kitap oqıwshısı jazıwshınıń shıǵarmalarınan úlken tábtıyalıq túsiniklerdi de uǵınadı.

Tınıp-tınshımaytuǵın talant iyesi. O.Ábdiraxmanov ǵárezsizlik dáwirinde óziniń "Sayǵaqlardıń kóshpeli táǵdiri" essesin jazdı.Bunnan kórinip turǵanıday jazıwshı qaraqalpaq ádebiyatında "Esse" janrınıń da sheberi. Jazıwshınıń ǵárezsizlik dáwirine shekem de dóretilgen birqatar esseleri bar. Onıń "Aralım – dárım meniń" atamasındaǵı esse hám gúrrińler toplamında jazıwshınıń birneshshe esseleri beriledi.Bul esselerdiń derlik barlıǵında jazıwshınıń aldına qoyǵan maqseti Aral mashqalası, onı óz shıǵarmalarında kórkem sáwlelendiriw bolıp tabıladı.Jazıwshı hárbir essesinde birqatar faktlik materiallardı keltirip, anıq dáliyllewler menen ekologiyalıq mashqalanı sáwlelendiredi. Mine usınday jazıwshınıń qálemine dóregen, ǵárezsizlik dáwirinde jazılǵan shıǵarmalarınń biri, ana tábiyattıń tirishilik dereǵınıń biri, sayǵaqlardıń ayanıshlı awhalın ashıp beretuǵın "Sayǵaqlardıń kóshpeli táǵdiri" essesi bolıp tabıladı. Bunda jazıwshı "Esse" janrınıń talaplarına say, yaǵnıy jazıwshınıń óz pikirlerin kópshilikke ashıqtan-ashıq bildiriw tilegine say keletuǵın, qanday da jámiyetlik kóz-qaraslarǵa qozǵaw salatuǵın "Aral ekologiyalıq probleması, sonıń seldarınan Ústúrt jerindegi sayǵaqlardıń awır awhalı jóninde" gi mashqalalarǵa toqtaladı.

Shıǵarmada jazıwshı sayǵaqshı alım, biologiya ilimleriniń kandidatu, Qonısbay Qayıpbekov benen birge Belewli, Churiq, Matay dalalarında balalaytuǵın sayǵaqlardı izlep 4 kún dawamında Ústúrtti aylanadı.Shıǵarma usılayınsha baslanadı jazıwshı shıǵarma orayında turǵan ekologiya problemasını kóplegen faktlik materiallar, sapar dawamında kórgen – bilgen jaǵdaylar menen baylanıstırıp bayan etedi. O.Ábdiraxmanovtıń bul essesindegi mına qatarlar kitap oqıwshılardıń tásirleńdirmey qoymaydı, álbette: Jáne bir máslele.

Qudayǵa mın qátile shúkir, búgin ǵárezsizligimizdiń on besinshi jılınıń minberinen qarap turıp,búgingi erkinligimizge shúkirshilik etemen.Eń bolmasa Ústúrttey keń jazıq dalamda turıp, "mına

aspan, mına jer – meniki meniń Watanım” dep gerdeyip, oyıma túsken qıyallarımı qagazǵa túsirip atırman. Meniń gárezsiz watanımniń qarıs qorǵaw – azamatlıq parızımız ekenin hámme uǵınadı. Gárezsizlik sharapatı - gárezsizlik jılları Ozbekstanda birde kiyik yáki sayǵaqtıń atılıwına ruxsat etilmedi. Tábiyatımızdı qorǵaw boyınsha adamgershilikli nızamlar qabıllandı hám Prezidentimizdiń “XXI ásir bosǵasında...” kitabında ekologiya mashqalaların sheshiw mámleketimizdiń baslı baslı baǵdarlarınń biri ekenligi aytıp ótildi”. Bul qatarlarda jazıwshı úlken ekologiyalıq problemanı, insan hám tábiyattıń ekologiyalıq mashqalasın kóteriw menen birge búgingi ashıq aspan, tınısh dáwirimizge, gárezsizlik sharapatı menen islenip atırǵan is-ilajlarǵa ayırıqsha shúkirshilik sezimin de bere alǵan. Bulardan basqa da jazıwshı, essede kóplegen faktlik máteriállardı, bir – biri menen salıstırıp, analıselep ózinshe juwmaq ta shıǵaradı. Sonday-aq tábiyattıń baylıǵı bolǵan sayǵaqlar jóninde eki másele kórip shıǵıwdı maqul kóredi: [Эбдирахманов О., 2005,-6-7].

1. Rossiya hám Qazaqstan mámleketleri menen mámleketlik shártname tiykarında óndirislik kvota belgilew.

2. Brokonerlikke qarısı gúresiw.

Bul máselelerdi kórip shıǵıw arqalı mámleketimizdegi ayırım mákemelerdiń orınlay almay atırǵan wazıypaların kórip shıǵıwdı aytadı. O.Ábdırahmanov óziniń bul essesinde ana tábiyatımızdıń baylıǵı bolǵan sayǵaqlardı qorǵaw, olardı bostan-bosqa awlaw, olardıń sanınıń azayıp ketiw jaǵdayları sıyaqlı máselelerdiń aldın alıw kerekligin, bul hárbir el perzentiniń azamatlıq parızı ekenligin óz essesinde kórkem bayanlaydı. Jáne de, jazıwshı óz pikirlerin, kózqarasların erkin túrde jetkerip beredi. Insan hám tábiyat, tabiyat baylıqların qorǵawdı, ekologiyalıq mashqalalarǵa búrshemiz biyparwa bolmay, hámıyshe dıqqatlı bolıwımızǵa shaqıradı. Jazıwshı essede tek onıń avtorı bolıp qalmaq al, saparda qatnasqan bir insan sıpatında barlıq maǵlıwmatlardı anıq keltirip ótken. Usılayınsha óziniń sheberligi, dúnyatanımınıń bálent shoqqıları menen óz shıǵarmasın joqarı kórkemlikte kitap oqıwshı kitapqumarlar jámáátine usına alǵan. Bul jazıwshınıń dóretiwshiligindegi kóp ǵana ekologiyalıq problemanı sáwlelendiretuǵın shıǵarmalarınń ishindegi eń joqarı kórkemlikke iye shıǵarma dewimizge turarlıq.

Juwmaqlap aytqanda, qaraqalpaq prozasınıń jarqın wákili, oziq oyılı, tereń pikirlewshı sheber qálem iyesi O.Ábdırahmanov ádebiyatımızda óziniń úlken problemalıq máselelerdi, ásirese insan hám tábiyat arasındaǵı shiyelenisken máselelerdi, pútkil álemlik mashqalaǵa aylanǵan Aral tragediyası haqqında sóz etiwshı esse janrında kóplegen shıǵarmalardı dóretti. Jazıwshınıń kóplegen esseleri pútkil álemlik Aral mashqalasına arnaladı. Ásirese, onıń “Aralım – dártim meniń” esseler toplamına kirgen hárbir essesinde Aral mashqalasına jan táni menen ashınıp, onıń ayanıshlı awhalın kóz aldımızǵa janlı elesletedi. Jazıwshınıń kóplegen esselerinde Aral teńizi haqqındaǵı faktologiyalıq materiallar beriledi. Sońǵı jılları anıǵraǵı gárezsizlik dáwirinde jazılǵan “Sayǵaqlardıń kóshpeli taǵdiri” essesinde jazıwshınıń jeke kóz qarar hám konsepciyaları, tuwılǵan jerdiń flora hám faunasına qattı kúyiniw sezimleri ayqın kórinedi. Ulıwma jazıwshınıń hárbir essesinde faktologiyalıq matriállardı júda kóplep ushıratıwımızǵa boladı. Esselerindegi bunday faktlik anıq maǵlıwmatlardı qollanıwı onıń esse janrınıń sheberi ekenligin ele de anıq dálilleydi. Usılayınsha jazıwshı óziniń tereń mazmunlı, insandı tereń oyǵa salatuǵın bay pikirleri, jeke kózqarasları menen suwsınlandırılǵan esseleri menen ádebiyatımızda esse janrınıń sheberine aylandı.

ÁDEBIYATLAR

1. Эбдирахманов О. Таңламалы шығармалар, Ташкент: «Фан», 2009. 56-б.
2. Эбдирахманов. О. Сайғақлардың көшпели тәғдийри. // «Әмиўдәрья», 2006. № 6-7-б.
3. Хошаниязов Ж. Бәркулла изленисте // «Қарақалпақ әдебияты», 2014. 3-4-б.
4. О.Ábdırahmanov. Aralım – dártim meniń. (Esse hám gúrrińler). Nókis, «Qaraqalpaqstan», 2023, 30-б.
5. Сағидуллаева Ж. «Қарақалпақ повестьлеринде стильлик изленислер». Монография, Нөкис, "Qaraqalpaqstan", 2020. 69-б.